

Микола Ільницький У Шевченковому слові – Шевченків зміст

Дзюба І. *Тарас Шевченко. Життя і творчість*. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.

Книга Івана Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість» на сьогодні є підсумком його Шевченкознавчих досліджень, початок яких сягає, очевидно, 60-х рр. У всякому разі, другий том праць літературознавця «З криниці літ» (К., 2007), відкривається статтею «Шевченко і Петефі», яка була вперше надрукована 1965 р. на сторінках видання «Sbornik Ševčenkovský». З огляду на те, що в основі її лежав трагедійний образ батьківщини, біль історичних кривд за її мученицьку долю, драма відступництва багатьох «провідників нації» і віра у національне відродження, стаття не могла бути опублікованою в тодішніх умовах. Хоча автор намагався не виходити поза рамки ХІХ ст., читач легко проводив паралелі між епохою Шевченка й Петефі й тогочасною ситуацією, що навчилася вловлювати, а часто й містифікувати тогочасна цензура, і це було підставою для «непублікабельності» матеріалу. Коли ж підтекст був помічений, автора настигали оргвисновки, як це сталося з Вадимом Скуратівським, що відважився опублікувати у «Всесвіті» статтю про світовий масштаб постаті Т. Шевченка.

І. Дзюбу цікавила проблема саме світового масштабу феномену Шевченка, яку він намагався осмислювати через зіставлення Шевченка з такими представниками світової культури, як Данте, Шиллер, Петефі, Словацький, Гюго і... Хомяков. Ми не можемо з точністю визначити, коли писалися ці розвідки. Очевидно, постійно, від початку творчої діяльності: дати публікацій

аж ніяк не збігаються з датами написання. Дослідження ведеться як за принципом типологічної аналогії, так і протиставлення, контрасту – в останньому випадку.

У кожній статті виділяється домінанта для проведення паралелі – спорідненості чи контрасту. У зіставленні Шевченка і Шиллера центральною ідеєю, що споріднює митців, є «візія ідеального стану суспільства» з такими відгалуженнями як антитиранізм, проблема буття своїх народів у контексті світової історії, етос людської гріховності – попри відмінності типу обдарування цих митців: риторично-доцентрового – в Шиллера, спонтанно-інтуїтивного – в Шевченка. Що ж могло об'єднувати Шевченка з великим французьким романтиком Віктором Гюґо? Низка міркувань автора веде до того, що спільного між ними могло бути небагато: Гюґо з'явився у літературі, яка мала велику традицію, і він посів своє місце поряд із співмірними з ним письменниками. Шевченкові немає рівних за любов'ю і визнанням; Гюґо застав розвинену французьку літературну мову, Шевченкові ж довелося творити її канон. Отже, обидва «перебувають немовби в різних кінцях довгої історичної дистанції»? Такий висновок видається дослідникові непереконливим. Найперше стосовно мови. І. Дзюба знаходить неспростовані аналогії гострої відповіді на звинувачення своїх опонентів: Шевченка – заперечникам української мови та літератури загалом, Гюґо – тим, хто звинувачував його за стоптання доброго смаку і старого французького вірша; самозахисту, що обернувся неспростовним оскарженням. Якщо Гюґо демократизував французьку літературу, то Шевченко мусив відстоювати право на саме її існування. На основі наведених аспектів порівняння, Дзюба зауважує, що їх можна було б продовжити (наприклад, мотив національної самокритики), але для нього найголовніший такий аргумент: «Нам вистачить констатувати безперечний факт: як Францію не уявити без Гюґо, так – тим більше – Україну не уявити без Шевченка, і це їх урівнює. Їх урівнює непідвладна часові й переоцінкам любов до них їхніх народів»¹.

¹ Дзюба І. *З криниці літ*: У 3 т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 313.

Цікавими є міркування дослідника щодо метаісторичності поетичного мислення у польського поета Юліуша Словацького, який конструє сюжети на широкому плацдармі подій різних часів і народів, і Тараса Шевченка, який піднімає до рівня метаісторизму конкретні історичні постаті і події («Шевченко і Словацький»).

Натомість проблема «Шевченко і Хомяков» трактується як принциповий антагонізм у сфері історії та ідеології: з одного боку, захисник свободи особистості й народу як загальногуманістичних цінностей, з іншого – ідеолог монархізму, кріпосництва й ідеї слов'янофільства, оперте на протиставлення Росії Заходу.

Відзначу, що І. Дзюба не включає статей історико-типологічного характеру до монографії, можливо, трактуючи її як окремий напрям своєї Шевченкіани, а може, щоб не порушити її композиційну стрункість, бо деякі студії, опубліковані в тритомнику, добре «припасовані» у структурі книги.

Книга «Тарас Шевченко» – монографія класичного типу в цьому жанрі, вона охоплює життєвий і творчий шлях великого українського поета на тлі його епохи та в контексті загальноєвропейського літературного процесу.

Під цим кутом зору книга І. Дзюби суттєво вирізняється серед шевченкознавчих досліджень останніх років чи навіть десятиліть передусім тим, що автор не накладає на творчість Шевченка певної теоретичної матриці («залізної павутини методологічних догм»), щоб з такої позиції здійснювати її аналіз. Дослідник не заперечує можливості чи й наукової вартості таких інтерпретаційних підходів, навіть більше, виявляє добру обізнаність з ними і не раз у лапідарних ремарках висловлює своє ставлення до них, часом схвальне, часом іронічне, а не раз і критичне, як, приміром, щодо дошукування у творчості Шевченка якихось «комплексів» тощо. Сам він воліє керуватися принципом історизму, а не ще незабутої «класовості», хоч зовсім не заперечує, а навіть підкреслює соціальний аспект творчості Шевченка, ні сьогоднішнього міфологемного підходу, який аналізує у розділі «Шевченко-міфотворець?»

Поділяючи розуміння міфу як «символотворчої енергії», вироблене культурологією двадцятого століття, дослідник відзначає запропонований Г. Грабовичем антропологічний варіант інтерпретації символів поезії Шевченка, що виводять її на «глибинні структури» ідей: «Це, зокрема, інтерпретація символів не самих собою, а у співвідношенні їх та структур, що їх породжують; простеження психологічного коду самозображення (символічної автобіографії) й синхронності витвореного поетом світу (неподільності минулого, сучасного й майбутнього); виявлення опозиції «ідеальної спільноти» та «суспільних структур» (за В. Тернером), «міленарності» (за Н. Коном)» (с. 663).

Відзначає він також ідею О. Забужко про українізацію у Шевченка християнського міфу, її пропозицію поставити цей міф, за її словами, в «типологічний – діахронний – ряд письменників – творців національно-консолідуючого авторського міфу, від Данте й Сервантеса до, уже в нашому столітті, Дж. Джойса...» (с. 664).

Але ближчий дослідникові погляд Т. Мейзерської про складне співвідношення у творчості Т. Шевченка міфу й історії, при якому «як художник Шевченко конкретну історію перетворює в міф, сакралізує її, але як політик – а він і найбільший політичний поет свого часу – постійно прагне до десакралізації міфу» (с.664); взаємодія впливає з того, що поет, на переконання дослідниці, не творить міф, а перебуває всередині його, і міф діє через стихію його натхнення.

Та все ж найзбалансованішим методологічним підходом щодо взаємодії між міфом та історією, точніше, історичних коректив до міфологічного підходу, у творчості Т. Шевченка І. Дзюба вважає погляд Ю. Барабаша. Позаяк він не уточнює цих коректив, то звернемося до праці Барабаша «Коли забуду тебе, Єрусалиме... Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії», а саме до його погляду на трактування Грабовичем співвідношення міфу й історії: «Його (Г. Грабовича) спроби зацентрувати у шевченківському та гоголівському дискурсі України міфологічну складову викликають інтерес і видаються продуктивними до тієї межі, за якою вони переходять в однобічний міфоцентризм, який претендує на універсальність.

Отут і виявляється в концепції Г. Грабовича внутрішня су-перечність. <...> Одним з низки характерних прикладів є аналіз поезії «Сон (Гори мої високі!...)», на якому чітко вимальовується двоїстість позиції дослідника. З одного боку, він убачає у вірші виключно міфологічний за своєю природою конфлікт між Шевченковими абстрактними уявленнями про ідеальну спільність людей та його ставленням до сучасних суспільних структур, реалії ж історії, «козаччину історичних вимірів» вважає попросту оболонкою, зовнішньою «рамцею». З другого – він сам не може ігнорувати цю «рамцю», весь час звертаючись до історичних фактів і мотивацій, послуговуючись історичними мотиваціями.

Коротше кажучи, історія, яку женуть у двері, повертається у вікно – в цьому разі це «вікно» історіософії.²

Принцип історизму, задекларований і послідовно проведений дослідником упродовж всієї книги, виявляється, передусім, у тому, щоб, за словами автора, «у Шевченковому слові сприймався Шевченків зміст». Я виділив би три, на мою думку, основні аспекти, на яких зосереджує увагу І. Дзюба: поезія, особистість, епоха – без якоїсь підрядності цих складників, а в їх зв'язку і взаємодії. Звідси випливає синтетичний тип монографії.

Панорамність вражає в схопленні образу епохи ХІХ ст. в її історичному, соціально-політичному, інтелектуально-філософському вимірах. Така універсалізація сама собою вимагала величезної праці, до того ж епоха постає не просто як тло, а як підстава для виявлення Шевченкової призми, Шевченкового її «портрета» у всій неповторності, унікальності його підходів, оцінок і «вироків» попри безпосередні впливи, контакти, конфлікти, типологічні схожості й відштовхування. Таких паралелей у монографії багато, вони аргументовані й переконливі.

Підкреслена присутність Шевченка в його епосі не послаблює, а навпаки, посилює його всечасність, біблійність. І дослідник вирішив ці питання обговорити ґрунтовно, запропонувавши в їх вирішенні підходи, які в дотеперішньому шевченкознавстві були неможливими або через стан наукового

² Барабаш Ю. *Вибрані студії*. – К., 2006. – С. 470.

знання, або ж з огляду на чинники позалітературного й позанаукового характеру.

Звісно, інтерес читача викличе розділ «Бог, релігія, церква в житті й творчості Шевченка», навколо якої нагромадилося так багато взаємно протилежних суджень. І. Дзюба й тут вірний собі, він воліє вникати не в попередні інтерпретації, а в епоху і на її тлі виділити аспект загальнохристиянських цінностей, євангельських моральних ідеалів, з одного боку, і відділити сутність Христової науки від спотвореного офіційного християнства, того «русского Бога», іменем якого національні й демократичні рухи, того «зашкарублого і шаблонного православ'я», яке зводилося до «зводу догматів». Біблійність Шевченка постає тут у ряді таких імен, як Лев Толстой і Генріх Гайне, у поглядах яких «знімається» відстань між людиною і Богом» (с. 597). Цікавим у цьому контексті є тонко проведені зіставлення Шевченкових богопочувань з ідеями великих філософів ХІХ ст.: зближенням Бога з «іманентною ідеєю» у Гегеля, релігійним екзистенціалізмом К'єркегора.

Широка панорамність бачення проблеми природно веде до з'ясування універсальних понять Шевченкового етосу, в якому центральними поняттями виступають Бог, Істина, Правда, Добро, Вітчизна, Честь, Гідність, Обов'язок, Божий суд, Пам'ять, Доля, Муза, Слава...

Монографія І. Дзюби спростовує поширений погляд про загальнодоступність поезії Т. Шевченка. Дослідник демонструє поліфонічність Шевченкового слова, багатовимірність образу, ускладненість архітектоніки, глибину філософського задуму, що породжувало й далі породжує неоднозначність сприйняття і тлумачення таких творів поета, як «Великий льох», «Москалева криниця», «Марія» та ін. з боку навіть висококомпетентних дослідників (В. Сімович, Л. Білецький, Г. Костельник, Я. Розумний, Б. Рубчак та ін., не кажучи вже про множинність концептуальних прочитань Шевченка як тексту за моделями модерних методологій).

В аналізі Шевченкових текстів виразно виявляється характерна дзюбівська «намацальність»: на рівні образу, іноді навіть

мікробразу, він вловлює магнітне поле, що розмикає рамки окремого твору в нові виміри на проблемно-тематичному та поетикальному рівнях. Завдяки цьому творчість Шевченка постає у монографії у зв'язку з національною культурно-мистецькою традицією (український фольклор, Г. Сковорода, козацькі літописи, І.Котляревський), що стало підставою появи феномену Т. Шевченка.

Монографія Івана Дзюби «Тарас Шевченко» виростає на ґрунті, підготовленому багатьма названими і неназваними попередниками, вона продовжує й розвиває те, що зробили М. Чалій, М. Драгоманов, О. Кониський, І. Франко, П. Зайцев, О. Білецький та ін. Поза сумнівом, видання її є новим вагомим словом у шевченкознавстві.